

พลวัตความหมายของคำว่า “บ้าน” ของคนไร้บ้าน : กรณีศึกษา ศูนย์พักคนไร้บ้านโดยมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย

Homeless's Dynamic Meaning of Home: A Case Study of Homeless Shelter by Human Settlement Foundation Thailand

ญาณิกา อักษรนุมา

Yanika Aksornnum

โครงการเสริมศักยภาพคนไร้บ้านและเครือข่ายเพื่อการเข้าถึงสวัสดิการด้านอาชีพ

The potential homelessness and network access to welfare profession

Email: yanika.ak@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้เรียบเรียงจากวิทยานิพนธ์ เรื่อง พลวัตความหมายของคำว่า “บ้าน” ของคนไร้บ้าน: กรณีศึกษาศูนย์พักคนไร้บ้านโดยมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย มีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) เพื่อศึกษาประสบการณ์ของคนไร้บ้านต่อคำว่า “บ้าน” ที่เกิดจากการเปลี่ยนผ่านที่อยู่อาศัยก่อนการเข้าสู่ศูนย์พักคนไร้บ้าน ระหว่างอยู่ในศูนย์พักคนไร้บ้าน จนกระทั่งบางคนสามารถไปสู่การมีที่อยู่อาศัยของตนเอง (2) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของบ้านในมิติของความหมายและในมิติทางกายภาพ (ที่อยู่อาศัย) ของคนไร้บ้าน ที่ทำให้เกิดพลวัตของการให้ความหมาย การเปลี่ยนแปลงความหมายของคำว่า “บ้าน” ในมิติพื้นที่ของอำนาจในการควบคุม พื้นที่ที่แสดงถึงครอบครัว พื้นที่ในการแสดงความรู้สึกและตัวตนของคนไร้บ้าน (3) เพื่อศึกษาปฏิบัติการของมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยต่อคนไร้บ้านที่ส่งผลต่อประสบการณ์ของคนไร้บ้านที่เกี่ยวข้องกับคำว่า “บ้าน” ของคนไร้บ้าน กลุ่มตัวอย่างที่ทำการศึกษา ได้แก่ เจ้าหน้าที่ มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย (มพศ.) จำนวน 2 คน คนไร้บ้าน ที่อาศัยอยู่ในศูนย์พักคนไร้บ้านฯ จำนวน 11 คน และคนไร้บ้านที่ย้ายไปอยู่บ้านของตนเองที่ชุมชนใหม่คนไร้บ้านแล้วจำนวน 3 คน

ผลการศึกษาพบว่า การให้ความหมายคำว่าบ้านของคนไร้บ้านไม่ได้มีความหมายเพียงเชิงกายภาพแต่มีการให้ความหมายของบ้านที่เชื่อมโยงถึงความมั่นคงปลอดภัยที่เกิดขึ้นทั้งในทางร่างกาย และจิตใจ ความรู้สึกเป็นอิสระในการดำเนินชีวิต ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของบ้านนั้นทั้งในส่วนการมีส่วนร่วมในการจัดการ และการรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของการครอบครองเป็นเจ้าของ ซึ่งประเด็นที่น่าสนใจในงานครั้งนี้ได้แก่ความสัมพันธ์แบบครอบครัวที่เกิดขึ้นภายใต้ศูนย์พักคนไร้บ้าน ๆ ที่ทำให้เกิดความรู้สึกถึงบ้านในพื้นที่ศูนย์พักคนไร้บ้าน ๆ โดยมีลักษณะของความสัมพันธ์ในแนวระนาบซึ่งส่งผลให้คนไร้บ้านเกิดความเข้าใจและยอมรับซึ่งกันและกัน ประเด็นต่อมา คือ การสร้างพื้นที่ส่วนตัวอันเป็นความรู้สึกสำคัญของบ้านในพื้นที่ศูนย์พักคนไร้บ้านที่มีสภาพกายภาพไม่เหมือนบ้านมากที่คนทั่วไปคุ้นเคย กลไกสำคัญในการสนับสนุนพื้นที่ดังกล่าวให้ดำเนินกิจกรรมพัฒนาตนเองและเครือข่ายของคนไร้บ้าน ได้แก่ มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยที่เป็นพี่เลี้ยงคอยดูแลด้วยท่าทีแบบพี่น้องที่ช่วยเหลือเกื้อกูลให้ทำกิจกรรมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง

คำสำคัญ : คนไร้บ้าน, บ้าน, ความหมายของบ้าน

Abstract

The purposes of this article are (1) to examine the homeless' experience of 'Home' – how it has been changed before and after they get into the homeless temporary shelter and when they have their own dwellings, (2) to study the relation between a meaning aspect and a physical aspect of dwelling that causes changes in defining 'Home' in an authority dimension, a family - area dimension and a self-identity dimension and (3) to study how the operation of Human Settlement Foundation Thailand (HSFT) to the homeless affects their experience of 'Home'. The sample consists of 2 HSFT officers, 11 homeless people in the temporary shelter and 3 homeless people who have already moved to Chum Chon Mai.

From the study, the result shows that their meaning of 'Home' does not involve only a physical aspect but also connect to a mental aspect such as sense of security, both inside and outside, self - independence and belonging. One of the interesting issues presented in this paper is the family-like relationship under the shelter. This horizontal relationship builds up the feeling of empathy and acceptance among the group. Besides that, the way the homeless sets their private areas up under the temporary shelter in which the physical structure is totally different from conventional house. Being as a mentor, Human Settlement Foundation Thailand (HSFT) is the most important mechanism moving and supporting this shelter.

Keywords : Homeless's, Home, meaning of Home

บทนำ

“คนไร้บ้าน” หากมองดูในเชิงกายภาพการอยู่ในพื้นที่สาธารณะการไร้ที่อยู่อาศัยคงเป็นคำที่อธิบายสภาพปัญหาได้ชัดเจน เพราะแท้จริงแล้วคำว่า “บ้าน” นั้นมีความหมายมากกว่าโครงสร้างทางกายภาพ (ที่อยู่อาศัย) ในงานวิจัยของแอนเดอสัน (1961) และปีไบค์ (1982) ได้ศึกษาความสำคัญของบ้านต่อคนไร้บ้าน (cites in Annabel and Helga 1995: 3) และพบว่าการต้องเร่ร่อนตามท้องถนนนำไปสู่ความรู้สึกไร้อำนาจ และการไม่สามารถควบคุมการมีที่อยู่อาศัยมีผลอย่างยิ่งต่อความรู้สึกเป็นชายขอบ นอกจากนี้ภาวะไร้บ้านยังทำให้คนไร้บ้านขาดโอกาสในการเข้าถึงคุณภาพชีวิตที่ดีด้านอื่น ๆ เช่น การเข้าถึงสวัสดิการรักษายาบาลขั้นพื้นฐานของรัฐ เนื่องจากไม่มีบัตรประชาชนหรือทะเบียนบ้าน การเข้าถึงระบบการศึกษาของบุตร การประกอบอาชีพ เป็นต้น ความหมายของบ้านจึงมีลักษณะเป็นพื้นที่แห่งความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย นำไปสู่การสร้างตัวตนของคน ๆ นั้น เพราะการมีอำนาจเหนือพื้นที่บ้านเกี่ยวข้องกับความรู้สึกว่าเรามีอิสระ และสามารถจัดการชีวิตของตัวเองได้ (Csikszentmihalyi 1981: 121 cites in Annabel

and Helga 1995: 2)

จากงานวิจัยดังกล่าวจะเห็นได้ว่า การครอบครองที่อยู่อาศัยในเชิงกายภาพไม่สามารถกล่าวได้ว่าไม่มีความสำคัญ อย่างไรก็ตาม ไรท์ “บ้าน” มีความหมายในหลายมิติ และเราจำเป็นต้องพิจารณามิติอื่น ๆ ของบ้านด้วย คำที่มักใช้อธิบายบ้านในภาษาอังกฤษนอกจากบ้านกายภาพ (house) แล้วยังมีกรกล่าวถึงบ้านทางความรู้สึก (home) ควบคู่ไปด้วย (Annabel and Helga, 1995) แต่คำว่าบ้านในเชิงจิตใจเองก็มีหลายแง่มุม ในกรณีศึกษาว่าด้วยคนไร้บ้าน คาเมรอน พาร์เซลล์ (Parsell 2010) พยายามนำแนวคิดต่อบ้านทั้งสองแง่มุมมาพิจารณาและชี้ให้เห็นว่า แนวคิดเรื่อง “บ้าน” เป็นแนวคิดที่ทรงพลังและขึ้นอยู่กับบริบทชีวิตของปัจเจกในขณะนั้น เขาพบว่ามีความขัดแย้งกันในการให้นิยามของคนไร้บ้านต่อภาวะไร้บ้าน กล่าวคือ ผู้ที่พักอาศัยในพื้นที่สาธารณะบางคนไม่ได้มองว่าตัวเองไร้บ้าน แต่มองว่าพื้นที่สาธารณะนั้นเป็นบ้านของตน ดังนั้นสิ่งสำคัญในการศึกษาคำว่า “บ้าน” คือต้องมีความเข้าใจวิถีชีวิตของผู้ที่ศึกษา เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจคำว่าบ้านของพวกเขา ดังนั้นคำว่า “ที่อยู่อาศัย” ต้องอาศัยการทำความเข้าใจผ่านประสบการณ์คำว่า “บ้าน”

ขอบเขตของคำว่า “บ้าน” นั้นมีความหมายที่อิงอยู่ในความรู้สึกซึ่งถูกนิยามตามบริบทของคนได้อย่างหลากหลาย แม้กระทั่งในสถานที่อย่างคุก ซึ่งเป็นพื้นที่ของการจองจำในพื้นที่ดังกล่าว ยังมีพื้นที่ของบ้านในเชิงความรู้สึกที่ถูกสร้างขึ้นในพื้นที่และความสัมพันธ์ชุดใหม่ในหมู่ผู้ต้องขังด้วยกันเองที่มีการเรียกพื้นที่ใหม่ซึ่งสร้างในพื้นที่อย่างคุก โดยมีลักษณะของชุดความสัมพันธ์ที่ถูกจินตนาการขึ้นและความสามารถในการสร้างความหมายของคำว่าบ้านใน “โลกสี่เหลี่ยม” ให้เป็นที่พึ่งที่หลบภัย เป็นอาณาบริเวณของการแบ่งปันทั้งในเชิงวัตถุและจิตใจเพื่อต่อต้านการลงโทษซึ่งตัดขาดพวกเขาจากความสัมพันธ์ทางสังคมเดิมบางชุด ลักษณะของบ้านในโลกสี่เหลี่ยมที่เกิดขึ้นดังกล่าวคือ การจัดการพื้นที่ (แสดงอาณาเขตทางกายภาพด้วยผ้าปูพลาสติกหรือผ้าถุงเก่า ๆ) ของกลุ่มคนที่มาใช้พื้นที่ร่วมกัน ทำกิจกรรมนอกเวลางานร่วมกัน อย่างการกินอาหาร พักผ่อน และแบ่งปันของใช้ระหว่างกัน (สายพิณ ศุภุทธมวงคง 2553: 197 - 198)

นอกจากประสบการณ์แล้ว แนวคิดต่อ “บ้าน” ยังแสดงให้เห็นถึงระบบคุณค่าที่สังคมนั้น ๆ ยึดถือ และเกี่ยวพันไปถึงเรื่องชนชั้น เพศ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตในแต่ละสังคม (Hareven 1991; Leith 2006; Moore 2000; Somerville 1997; Wardhaugh 1999; Wiles, et al. 2009 cite in Parsell 2010: 160) โดยบ้านที่เป็นพื้นที่ทางกายภาพที่เป็นเครื่องแสดงถึงฐานะทางสังคม รูปแบบการตกแต่งบ้านเป็นสิ่งแสดงรสนิยมความเป็นตัวตนของเจ้าของ ความคาดหวังในชีวิต เป้าหมายทางศาสนา และอื่น ๆ (Darke 1994; Kellett and Moore 2003; Peled and Muzicant 2008 cite in Parsell 2010: 160) กล่าวโดยสรุป งานศึกษาเรื่องบ้านแสดงให้เห็นความสำคัญของบ้านใน 3 มิติ

1. บ้านในฐานะที่แสดงถึงอำนาจในการควบคุม และการจัดการ โดยผู้คนจะรู้สึกถึงความ เป็นบ้านก็ต่อเมื่อพวกเขาสามารถมีอำนาจในการควบคุม หรืออย่างน้อยก็ได้แสดงออกถึงระดับ การมีอำนาจเหนือพื้นที่นั้นๆ (Darke 1994; Douglas 1991; Dupuis and Thorns 1994; Kavanagh 1997; Kellett and Moore 2003; Leith 2006 cite in Parsell 2010: 160) โดย

ความมีอำนาจแสดงออกผ่านอำนาจเหนือชีวิตหนึ่ง ๆ หรืออำนาจในการปกครองตนเองในพื้นที่นั้น ๆ (Leith 2006 cite in Parsell 2010: 160) บ้านจึงเป็นพื้นที่ที่มีความคาดหวังว่าจะเป็นพื้นที่ที่รู้สึกถึงความมีอิสรภาพ และความอิสระ (Kellett and Moore 2003 cite in Parsell 2010: 161) และความปลอดภัย (Carroll 2009 cite in Camelon Parsell 2010: 161)

2. บ้านในฐานะที่แสดงถึงความเป็นครอบครัว แน่นนอนว่าความเป็นครอบครัวเป็นแนวคิดที่ค่อนข้างกำกวมไม่แพ้แนวคิดของคำว่าบ้าน การนำเอาทั้งสองแนวคิดมาอธิบายความสัมพันธ์ร่วมกันเป็นเรื่องยาก แต่ เซอร์ดเดอร์ เบอร์กินเซอร์ (2005) และบอแกต (2009) (cite in Parsell, 2010: 161) อธิบายความเชื่อมโยงระหว่างคำว่าบ้าน และครอบครัวโดยกล่าวว่า ความทรงจำของครอบครัวและอารมณ์มีความสัมพันธ์กับเวลาและสถานที่ ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างสองสิ่งนี้มีความสำคัญต่อความหมายของคำว่าบ้าน แม้ว่าคำว่าบ้านจะมีความหมายเป็นเสมือนคำว่าครอบครัวสำหรับหลาย ๆ คน แต่ไม่ใช่สำหรับทุกคน โดยขึ้นอยู่กับปัจจัยเรื่องเพศ เพศวิถี วัฒนธรรม ชนชั้น และวิถีชีวิตของสังคมนั้น ๆ มีต่อการให้ความหมายของบ้าน เช่น ผู้หญิงและผู้ชายนั้นมีความแตกต่างในการให้ความหมายของครอบครัว ผู้หญิงจะรู้สึกว่าเป็นผู้มีอำนาจต่อการจัดการเรื่องภายในบ้านมากกว่า ในบางบริบทนั้นบ้านไม่ได้มีพื้นที่ของความรู้สึกเป็นครอบครัว แต่เป็นพื้นที่ของความเป็นส่วนตัว และการแสดงถึงตัวตน อย่างเช่นคนโสดบางคนที่มีพื้นที่ของความเป็นครอบครัวกับบ้านแยกขาดออกจากกัน

ในบริบทการศึกษาคนไร้บ้านนั้นจำเป็นต้องพิจารณาพื้นที่ของบ้านในลักษณะของ “ความเป็นเพื่อน” “ผู้ร่วมชะตากรรม” “ความเป็นพวกเดียวกัน” เนื่องจากความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวนี้ มีความเสมือนเป็นครอบครัวซึ่งแม้ไม่มีความเกี่ยวข้องกันทางสายเลือดโดยตรง แต่การปฏิสัมพันธ์ร่วมกันในพื้นที่ของ “บ้าน” ให้ความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าว ทำให้คนไร้บ้านรู้สึกเทียบเคียงได้กับความเป็นครอบครัว

3. บ้านในฐานะที่เป็นพื้นที่แห่งการแสดงความรู้สึก ตัวตน และความรู้สึกเป็นเจ้าของ ในแง่นี้ เราไม่สามารถอธิบายบ้านโดยเหมารวมกับคำว่าที่อยู่อาศัยได้ เพราะบ้านไม่ใช่เรื่องของกายภาพ แต่ขอบเขตของบ้านเป็นเรื่องความรู้สึกของคนที่เข้าไปอยู่ในขอบเขตนั้นแล้วมีความรู้สึกของการมีบ้าน หรือเป็นเจ้าของพื้นที่ บ้านจึงมีพลังทางจิตวิทยาที่ทำให้ “เราต่างมีชีวิตเพื่อมองหาบ้านเพื่อมาเป็นสิ่งที่มาเติมเต็มชีวิต แต่แท้จริงแล้วผู้คนนั้นกำลังอยู่ระหว่างทางเสมอ และไม่เคยมีใครสามารถไปถึงจุดที่เติมเต็มนั้นได้” (Ahmed 1999; Mallett 2004 cite in Parsell 2010: 162)

หากพิจารณาด้านในลักษณะดังกล่าวข้างต้นแล้ว สำหรับคนไร้บ้านที่ไม่มีที่อยู่อาศัยแล้ว ในส่วนของ “บ้าน” ในเชิงของความรู้สึกของคนไร้บ้านนั้นควรมีการศึกษาในเชิงประจักษ์ เพราะ “บ้าน” มีมิติที่หลากหลายและขึ้นอยู่กับบริบท ประสบการณ์ และเงื่อนไขชีวิต ณ ขณะนั้น ๆ การให้ความหมายคำว่าบ้านของคนไร้บ้านทำให้เกิดพลวัตของการเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัยของคนไร้บ้าน งานชิ้นนี้จึงมุ่งอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตของคนไร้บ้านโดยใช้การศึกษาประสบการณ์ที่ทำให้ความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงระหว่างคำว่า “บ้าน” และ “ที่อยู่อาศัย” ของคนไร้บ้านแต่ละคน สำหรับการศึกษาคนไร้บ้านในประเทศไทยงานศึกษาสำคัญเพื่อทำความเข้าใจคนไร้บ้านถึง

เงื่อนไขหรือปัจจัยในการดำรงชีวิต เรื่อง “เปิดพรมแดน โลกของคนไร้บ้าน” ของบุญเลิศ วิเศษปรีชา (2546) งานดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าสาเหตุหลักที่ผลักดันให้คนหลายคนกลายมาเป็นคนไร้บ้านคือความเปราะบางของสถาบันครอบครัว การขาดการสนับสนุนจากเครือข่าย ทำให้เมื่อเกิดวิกฤติขึ้นในชีวิต เช่น ตกงานเรื้อรัง พันโทษจากการกระทำความผิด จึงต้องกลายเป็นคนไร้บ้าน ประการต่อมาเมื่อกลายเป็นคนไร้บ้านการต้องอาศัยสวัสดิการสังคมนอกภาครัฐ วิธีการหาเลี้ยงชีพตลอดจนการดำเนินชีวิตของคนไร้บ้านมีความสำคัญต่อการให้ความหมายเพื่อกอบกู้ตัวตนและการให้คุณค่าตัวเองจากสายตาผู้อื่น โดยในขณะเดียวกันข้อจำกัดทางเศรษฐกิจและการสูญเสียต้นทุนทางสังคมทำให้ผู้ที่ตกอยู่ในภาวะไร้บ้านมีโอกาสจำกัดที่จะสามารถกลับมาใช้ชีวิตเป็นคนมีบ้านได้ ซึ่งทำให้คนไร้บ้านมีแนวโน้มที่จะหลุดออกจากวงวนของการเป็นคนไร้บ้านได้ยาก งานของบุญเลิศจึงถือเป็นหมุดหมายสำคัญของการศึกษาคนไร้บ้านในไทย ในแง่ที่เป็นงานชิ้นแรกที่มีมุ่งศึกษาเพื่อทำความเข้าใจวิถีชีวิตของคนไร้บ้าน โดยพยายามที่จะทำความเข้าใจวิถีชีวิตของคนไร้บ้านเพื่อสลัดอคติเชิงลบที่มีต่อคนไร้บ้าน และหันมามองคนไร้บ้านอย่างเข้าใจมากขึ้น เครื่องมือสำคัญที่บุญเลิศเสนอในการทำความเข้าใจคนไร้บ้านก็คือ การมองคนไร้บ้านอย่างจำแนก ไม่ใช่การมีภาพสรูปแบบเหมารวมตายตัวชั่วใดชั่วหนึ่ง งานศึกษาของบุญเลิศมีข้อเสนอให้ทำความเข้าใจใหม่ต่อผู้ที่ดำรงชีวิตในพื้นที่สาธารณะ เพราะการไม่ยอมรับการมีอยู่ ไม่ยอมรับทำความเข้าใจชีวิตของพวกเขาไม่เป็นประโยชน์ทั้งต่อการยกระดับคุณภาพชีวิตของพวกเขา และการอยู่ร่วมกันในพื้นที่ของเมือง

ในเชิงนโยบาย งานดังกล่าวการเสนอการจัดการที่อยู่อาศัยของคนไร้บ้านในรูปแบบของการจัดสวัสดิการที่อยู่อาศัยอย่างจำแนก โดยพิจารณาจากลักษณะที่เป็นข้อจำกัดของคนไร้บ้าน ดังสรุปได้ต่อไปนี้ 1) เราไม่อาจจะดึงคนไร้บ้านทุกคนออกจากท้องถนนได้ เพราะมีคนจำนวนหนึ่งมองชีวิตบนท้องถนนว่าเป็นการดำรงชีวิตอย่างมีอิสระและสันโดษ 2) บทเรียนจากการจัดที่พักพิง (shelter) แก่คนไร้บ้านในต่างประเทศพบแล้วว่า การไม่เข้าสู่สถานที่พักพิงนั้นมีที่มาจากการจัดที่พักแบบนอนรวมไม่สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ที่ต้องการ “บ้าน” ในความหมายของการมีพื้นที่ส่วนตัว ทำให้ที่พักของทางราชการมักไม่มีคนเข้าไปอยู่ 3) หากภาครัฐเห็นความสำคัญของการดึงคนไร้บ้านออกจากท้องถนน สิ่งที่ควรเริ่มต้นได้ก็คือต้องการจัดให้มีบ้านทางผ่าน (transition house) การจัดให้มีที่พักให้คนไร้บ้านได้มีที่หลบนอนอย่างปลอดภัย มีที่อาบน้ำ ที่เก็บข้าวของโดยมีเงื่อนไขสำคัญคือ ที่พักนี้ต้องอยู่ใกล้แหล่งงานในเมืองเพื่อให้คนไร้บ้านสามารถหาเลี้ยงชีพด้วยตัวเองได้ ซึ่งทำให้คนที่อยู่ในภาวะไร้บ้านมาเป็นเวลานานสามารถจะกลับมามีความหวังในชีวิตได้อีก และ 4) ควรจัดให้มีห้องเช่ารายวันราคาถูก ซึ่งอาจจะเป็นส่วนมากกว่าการอยู่บ้านผ่านทาง (บุญเลิศ วิเศษปรีชา 2546: 179 - 182) ก่อนจะขยับไปสู่การมีบ้านที่มาจากน้ำพักน้ำแรงของคนไร้บ้านเอง

จากงานวิจัยดังกล่าวทำให้เห็นว่าที่ผ่านมาหน่วยงานของรัฐที่มีหน้าที่รับผิดชอบต่อการจัดการปัญหาภาวะไร้บ้าน มักเพียงแต่ดำเนินการสร้างที่พักพิงชั่วคราว แต่ยังขาดความเข้าใจต่อวิถีชีวิตคนไร้บ้าน ทำให้ที่พักพิงที่จัดตั้งขึ้นขาดกระบวนการสร้างความยึดโยงในความหมายของคำว่า “บ้าน” ส่งผลให้ที่อยู่อาศัยชั่วคราวไม่สามารถดึงคนไร้บ้านออกจากพื้นที่สาธารณะ และ

ก้าวไปสู่การมี “บ้าน” ที่มั่นคงถาวรขึ้น ดังนั้น การศึกษาพลวัตความหมายคำว่า “บ้าน” ของคนไร้บ้านจึงมีความสำคัญที่จะนำไปสู่การทำความเข้าใจต่อเงื่อนไขที่เหมาะสมต่อการสนับสนุนคนไร้บ้านให้มีที่พักอาศัยถาวรต่อไป

หน่วยงานหนึ่งที่พยายามในการทำงานเพื่อสนับสนุนให้คนไร้บ้านสามารถเข้าถึงที่อยู่อาศัย คือ มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย (ต่อไปนี้จะเรียกโดยย่อว่า “มพศ.”) เป็นองค์กรที่ใช้องค์ความรู้จากงานเรื่อง “เปิดพรมแดน โลกของคนไร้บ้าน” เป็นฐานในการมองคนไร้บ้านอย่างเข้าใจ โดยลงพื้นที่ทำงานตั้งแต่ พ.ศ. 2544 เพื่อพัฒนาศูนย์พักคนไร้บ้านให้แก่คนไร้บ้านที่มีความต้องการจะก้าวพ้นจากสภาพที่เป็นข้อจำกัดต่อการดำรงชีวิตเพื่อให้สามารถเข้าถึงสิทธิพื้นฐานอันพึงมีอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสุขภาพ สวัสดิการ การประกอบอาชีพ และเป้าหมายที่สำคัญที่สุด คือ การมีที่อยู่อาศัยของคนไร้บ้านโดยมั่นคง กระบวนการทำงานของ มพศ. ในการสนับสนุนและสร้างโอกาสให้คนไร้บ้าน

การดำเนินงานที่ผ่านมา รูปแบบที่พักอาศัยของคนไร้บ้านเป็นการบริหารจัดการแบบเปิด โดยผู้อยู่อาศัยเป็นผู้กำหนดกติกาและดูแลกันเอง ซึ่งหลังจากดำเนินการมาระยะหนึ่งได้พิสูจน์แล้วว่า เป็นรูปแบบหนึ่งของการแก้ปัญหาที่สอดคล้องสามารถรองรับคนไร้บ้านได้จริง ซึ่งจะเห็นได้จากการที่คนไร้บ้านเข้ามาอยู่อาศัย และดำรงชีวิตในลักษณะการช่วยเหลือพึ่งพาดูแลกันได้ มีการสร้างความสัมพันธ์ใหม่ สร้างครอบครัวใหม่ นอกจากการอยู่อาศัย คนไร้บ้านยังร่วมกันทำกิจกรรมการพัฒนาที่สร้างสรรค์ต่างๆ ร่วมกัน ทำให้คนไร้บ้านเกิดความยึดโยงระหว่างสมาชิกในศูนย์พักคนไร้บ้าน และเกิดกระบวนการสร้างความรู้สึกในคำว่า “บ้าน” ขึ้นมาในบริบทใหม่จากการเข้าใจคนไร้บ้านในลักษณะดังกล่าว และการมองแนวทางการช่วยเหลือแบบจำแนกและมีเป้าหมาย รวมถึงการเห็นความสำคัญของความผูกพันระหว่างคนต่อกรณีบ้าน ทำให้งานวิจัยชิ้นนี้มุ่งทำความเข้าใจเงื่อนไขเฉพาะของคนไร้บ้านที่มีประสบการณ์กับคำว่า “บ้าน” ที่มีความเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ออกจากบ้านมาสู่พื้นที่สาธารณะ การดำรงอยู่ในพื้นที่สาธารณะ การเข้าสู่ศูนย์พักคนไร้บ้าน จนส่วนหนึ่งขยับไปสู่การมีบ้านที่มั่นคงของตนเอง การพิจารณาคำว่า “บ้าน” นั้น ไม่ใช่เพียงพื้นที่กายภาพ แต่บ้านเป็นพื้นที่ของการปฏิสัมพันธ์ ความเป็นครอบครัว ข้ำวของที่บ่งบอกประวัติชีวิต รวมถึงความรู้สึกซึ่งส่งผลต่อตัวตนผู้อาศัยด้วย

อีกประการหนึ่งที่สำคัญของงานชิ้นนี้ คือ การทำความเข้าใจว่าการดึงคนไร้บ้านกลับมา มีที่อยู่อาศัยที่มั่นคงและถาวร อาจจำเป็นต้องมีกระบวนการที่มากกว่าการสนับสนุนให้สร้างที่อยู่อาศัย เพราะการใช้ชีวิตในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งที่มีความหมายมากกว่าลักษณะทางกายภาพ เพราะยังมี คำว่า “บ้าน” ที่มีความหมายต่อตัวตน และเกี่ยวข้องต่อการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคน และพื้นที่ด้วย กระบวนการทำงานของ มพศ. ที่ใช้กระบวนการให้คนไร้บ้านเป็นส่วนหนึ่งของการขับเคลื่อนในการเรียกร้องเพื่อเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานของตนเอง ประสบการณ์ของการผ่านกระบวนการนี้มีผลต่อความรู้สึกในความหมายของคำว่า “บ้าน” ที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนผ่านสถานะจากคนไร้บ้านที่อยู่ในพื้นที่สาธารณะมาสู่การมีที่อยู่พักอาศัย (ศูนย์พักคนไร้บ้าน) พร้อมๆ กับการสร้างการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เห็นแง่มุมของ “บ้าน” ที่ไม่ใช่เพียงบ้านหรือที่อยู่อาศัยในเชิงกายภาพ แต่มีความหมายของคำว่า “บ้าน” ในรูปแบบที่มีความเฉพาะจากประสบการณ์

ภายใต้พื้นที่ของศูนย์พักคนไร้บ้านที่นำไปสู่การพยายามผลักดันให้คนไร้บ้านส่วนหนึ่งสามารถมีที่อยู่อาศัยอย่างมั่นคงและถาวรซึ่งเป็นข้อจำกัดของคนไร้บ้าน บทความนี้จึงไม่มุ่งหมายแค่ปฏิเสธว่าคนไร้บ้านนั้นแท้ที่จริงไม่ได้ไร้บ้านในเชิงนามธรรม หรือเพียงต้องการจัดหาที่อยู่อาศัยให้คนไร้บ้านเท่านั้น แต่ต้องการดูพลวัตของความหมายของคำว่า “บ้าน” ในขณะที่ประสบการณ์การพักอาศัยในที่พักรูปแบบต่าง ๆ ของคนไร้บ้านเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับชุดของความสัมพันธ์ของคนไร้บ้านกับคนที่พักอาศัยอยู่ร่วมกันเปลี่ยนไปด้วย

“บ้าน” กับ “ที่อยู่อาศัย”

การให้ความหมายของคำว่า “บ้าน” เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นผ่านการมีชีวิต การดำรงชีวิตมีความสัมพันธ์กับบ้าน การทำความเข้าใจคำว่าบ้านจึงต้องอาศัยการทำความเข้าใจชีวิตของแต่ละคน ที่เส้นทางชีวิตของแต่ละคนทำให้เราเห็นถึงลักษณะเฉพาะที่ทำให้เป็นคนไร้บ้าน การทำความเข้าใจประสบการณ์ที่ผ่านมาของคนไร้บ้านจะทำให้เราเข้าใจเงื่อนไขและบริบทชีวิตที่เกิดขึ้นที่สร้างความเข้าใจในคำว่า “บ้าน” ของแต่ละคนได้มากยิ่งขึ้น เพราะแท้จริงบ้านเป็นส่วนหนึ่งการดำรงชีวิต และแน่นอนว่าการทำความเข้าใจบ้านจะทำให้เราเข้าใจคำว่า “บ้าน” กับคำว่า “ที่อยู่อาศัย” ได้ชัดเจนมากขึ้น

คนไร้บ้านที่นิยามความแตกต่างระหว่าง “บ้าน” กับ “ที่อยู่อาศัย” ได้อย่างชัดเจน บ้านจะถูกนิยามผูกโยงกับความเป็นนามธรรมในแง่ทางจิตใจ ได้แก่ บ้านที่เป็นพื้นที่ของครอบครัว ความอิสระ ความสบายใจ และความเป็นส่วนตัวด้วย แต่ที่อยู่อาศัยนั้นเป็นนิยามในเชิงกายภาพ ใช้หลักนอน และอยู่อาศัยเพื่อดำรงชีวิต นอกจากนี้บ้านยังถูกให้ความหมายเป็นเสมือนที่พักพิงในช่วงสุดท้ายของชีวิตที่จะสามารถใช้ชีวิตบั้นปลายอย่างสงบซึ่งแตกต่างกับที่อยู่อาศัยที่ต้องเป็นสถานที่ซึ่งทำให้ชีวิตดิ้นรนหาเลี้ยงชีวิตได้ ไกลแหล่งประกอบอาชีพ เดินทางไปทำงานได้อย่างสะดวก ในรูปแบบเช่นนี้บ้านจึงเป็นสถานที่ที่ยากที่จะมีได้ เนื่องจากชีวิตในบั้นปลายในบ้านอันสงบเป็นเรื่องที่ไกลเกินความสามารถที่จะมีได้

อีกส่วนหนึ่งคำว่า “บ้าน” กับ “ที่อยู่อาศัย” ถูกนิยามซึ่งมีจุดร่วมผ่านสภาพทางกายภาพและความสะดวกในการทำมาหากิน ซึ่งบ้านกับที่อยู่อาศัยจะมีความแตกต่างจากน้ำหนักของความมั่นคง ความปลอดภัย หรือความคงทนถาวร บ้านมีความหมายที่ต้องมีคำว่าที่อยู่อาศัยในเชิงกายภาพที่ใช้อยู่อาศัย ดำเนินกิจวัตรประจำวัน และหลักนอนรวมอยู่ ความลำบากในการใช้ชีวิตในที่สาธารณะเมื่อไม่มีบ้านนั้นทำให้คนไร้บ้านหลายคนผูกโยงคำว่าบ้านในมุมมองทางกายภาพที่ทำให้มีชีวิตที่ดีขึ้นได้ ซึ่งมีเพิ่มเติมในเรื่องความมั่นคงที่จะทำให้บ้านมีความแตกต่างกับคำว่าที่อยู่อาศัย

การให้ความหมายของคำว่าบ้านกับที่อยู่อาศัยที่แตกต่างกันนั้น มีผลต่อการดึงคนออกจากที่สาธารณะหากมีเพียงสถานที่ในการอยู่อาศัย เช่น การจัดที่อยู่อาศัยของรัฐที่ไม่ตอบมิติของบ้านในความหมายแต่ละคน มุ่งการให้ที่อยู่ทางกายภาพที่ไม่ให้อิสระ สร้างความอึดอัดและไม่สบายใจ ไม่ตอบสนองการดำเนินชีวิต เช่น ไม่สามารถเก็บของได้ การเข้า - ออกไม่อิสระ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีพื้นที่อย่างสถานสงเคราะห์ที่เป็นสถานที่คนไร้บ้านไม่อยากเข้าไปอยู่อาศัย เพราะ

ขาดความอิสระ ไม่มีลักษณะที่จะทำให้คนไร้บ้านอยู่ได้อย่างสบายใจ

ศูนย์พักคนไร้บ้าน

ปัจจุบันมีทั้งหมด 5 ศูนย์ ในกรุงเทพมหานครนคร 3 แห่ง และ จ. เชียงใหม่ 1 แห่ง และ จ.ขอนแก่น 1 แห่ง รองรับคนไร้บ้านหลายรูปแบบ มีทั้งที่อยู่อาศัยประจำ แบบไม่ประจำ มี 2 ลักษณะ คือไป และกลับเป็นระยะ ขึ้นอยู่กับลักษณะอาชีพ และคนผ่านทางที่ไม่มีที่พักอาศัย มาขออาศัยอยู่ชั่วคราว รูปแบบที่พักอาศัย และการบริหารจัดการแบบเปิด โดยผู้อยู่อาศัยเป็นผู้กำหนดกติกาและดูแลกันเอง หลังจากดำเนินการมาระยะหนึ่ง ได้พิสูจน์แล้วว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการแก้ปัญหาที่สอดคล้องกับความต้องการ และสามารถรองรับคนไร้บ้านได้จริง จะเห็นได้จากการที่คนไร้บ้านเข้ามาอยู่อาศัย ดำรงชีวิต ในลักษณะการช่วยเหลือพึ่งพาดูแลกันได้ เหมือนคนในครอบครัวเดียวกัน เป็นการสร้างความสัมพันธ์ใหม่ สร้างครอบครัวใหม่ หลังจากที่ถูกหลบล่มสลายมาจากครอบครัวเดิม ชุมชนเดิม นอกจากการอยู่อาศัยคนไร้บ้านยังร่วมกันทำกิจกรรม การพัฒนาที่สร้างสรรค์ต่าง ๆ ร่วมกัน (โครงการพัฒนาศักยภาพ และคุณภาพชีวิตคนไร้บ้าน ถาวร, 2555)

การเข้าสู่ศูนย์พัก

ศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ แม้จะเป็นระบบเปิดเพื่อให้บริการแก่คนไร้บ้านให้มากที่สุด แต่เพื่อความปลอดภัยและการบริหารจัดการศูนย์ในทางปฏิบัติแล้ว มีขั้นตอนการรับคนไร้บ้านเข้าสู่ศูนย์พัก ฯ โดยมีเงื่อนไขว่าคนไร้บ้านที่เข้าสู่ศูนย์พักต้องไม่มีปัญหาเสพติด หรืออาการทางจิตที่ไม่สามารถสื่อสารกับคนอื่นได้ การรับสมาชิกดำเนินการโดยคนไร้บ้านที่เป็นแกนนำ คนที่เข้ามาส่วนใหญ่ได้รับการเชิญชวนจากแกนนำหรือผู้ที่อาศัยอยู่ภายในศูนย์พักฯ ซึ่งมีการสอบถามประวัติเบื้องต้น ถ้ามถึงที่ไปที่ไปของการมาเป็นคนไร้บ้าน หากไม่มีอาการทางจิต ประวัติ หรือทำที่ที่ดูเป็นอันตรายก็จะได้รับอนุญาตให้อยู่อาศัยชั่วคราวก่อนมีการประชุมประจำเดือนเพื่อให้สมาชิกในศูนย์พักฯ ร่วมพิจารณา

การอยู่ร่วมกันมีกฎกติกาในการอยู่ร่วมกัน 10 ข้อ ได้แก่ 1) ห้ามพูดเสียดสี 2) รักษาความสะอาด 3) ห้ามหยิบของใคร โดยไม่ได้รับอนุญาต 4) ห้ามเล่นการพนัน 5) ห้ามผิดลูกผิดเมีย หรือมุดมุ้งผิด 6) ห้ามทะเลาะวิวาท 7) ห้ามส่งเสียงดังหลังสี่ทุ่ม 8) ห้ามดื่มสุราในศูนย์ (ถ้ากินมาจากข้างนอก ห้ามเข้ามาเมาอาละวาดในศูนย์) 9) ห้ามลักขโมย 10) ต้องร่วมกิจกรรมของส่วนรวม

การต้องมีกฎระเบียบในการอยู่อาศัยคนไร้บ้านนั้นค่อนข้างเห็นด้วยกับกฎระเบียบเพื่อการอยู่อาศัยร่วมกัน เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตร่วมกันได้อย่างไม่ยุ่งวุ่นวาย เหมือนกับในครอบครัวทั่วไปในการอยู่ร่วมกันนั้นก็ต้องมีกฎของแต่ละครอบครัวเพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันได้

กฎระเบียบที่มีในศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ ตั้งขึ้นอย่างมีส่วนร่วมและไม่ขัดต่อการดำเนินชีวิตของแต่ละคน จึงทำให้กฎช่วยทำให้เกิดการอยู่ร่วมกันได้ ในทางหนึ่งกฎที่ตั้งขึ้นนั้นได้ช่วยคัดกรองผู้ที่เข้ามาอยู่อาศัยร่วมกันด้วย กฎระเบียบที่ตั้งไว้ทั้ง 10 ข้อนั้น มีน้ำหนักความเคร่งครัด

ที่แตกต่างกัน อย่างเรื่องการลักขโมยของ การผิดลูกผิดเมีย หรือมุดมุ้งผิด เป็นข้อที่มีการบังคับใช้อย่างเคร่งครัด แต่ในส่วนของการหยิบของใคร โดยไม่ได้รับอนุญาต ซึ่งก้ำกึ่งกับการลักขโมย คือการหยิบไปใช้แต่ไม่ได้ขอ ก็ยืดหยุ่นกว่าในการจะลงโทษ ทั้งนี้ทั้งนั้นขึ้นอยู่กับมูลค่าของเป็นสิ่งสำคัญ ส่วนเรื่องการห้ามพูดเสียดสี การรักษาความสะอาด ห้ามเล่นการพนัน ห้ามทะเลาะวิวาท ห้ามส่งเสียงดังหลังสี่ทุ่ม ห้ามดื่มสุราในศูนย์ (ถ้ากินมาจากข้างนอก ห้ามเข้ามาเมาอาละวาดในศูนย์) และต้องร่วมกิจกรรมของส่วนรวม เป็นกฎที่มีความยืดหยุ่น และประนีประนอมต่อการกระทำผิดกฎ โดยไม่มีผู้ที่ถูกไล่ออกจากศูนย์พักคนไร้บ้านฯ จากการกระทำผิดกฎเหล่านี้

ผู้ที่เข้ามาพักอาศัยในศูนย์พักส่วนใหญ่เป็นผู้ที่รู้จักกับเครือข่ายคนไร้บ้านมาก่อนจากการทำกิจกรรม เช่น การเดินกาแฟ (การเดินลงพื้นที่ในที่สาธารณะโดยคนไร้บ้านที่เป็นแกนนำ และสมาชิกที่อาศัยอยู่ในศูนย์พัก ๆ เพื่อพบปะ พูดคุยกับพี่น้องคนไร้บ้านที่อาศัยในพื้นที่สาธารณะ) การจัดตั้งกลุ่มย่อย เป็นต้น เมื่อมีผู้มาขอพักแกนนำเครือข่ายจะทำหน้าที่ชักถามถึงที่มาที่ไป อธิบายกติกาในการพักอาศัยในศูนย์ อาจอนุญาตให้เข้ามาพักอาศัยอยู่ก่อนในระหว่างที่ยังไม่มีการประชุม ประจำเดือน แต่จะร่วมกันพิจารณาและมีมติว่าจะรับให้เข้าพักในศูนย์หรือไม่ในที่ประชุมประจำเดือน โดยแกนนำเครือข่าย พี่เลี้ยง และผู้อาวุโสในศูนย์อธิบายเงื่อนไข กติกา และทำการตกลงในการอยู่อาศัยในศูนย์พักแก่ผู้ที่มาขอพักอาศัยให้ชัดเจนก่อน จากนั้นแกนนำของศูนย์พักจะจัดสรรพื้นที่ภายในศูนย์ให้เท่าๆ กับผู้พักอาศัยคนอื่น ในการประชุมทุกเดือนจะมีการรายงานจำนวนผู้เข้ามาเพิ่ม หรือออกไปจากศูนย์พัก ซึ่งที่ผ่านมาจึงไม่มีการทำทะเบียนประวัติผู้เข้าพักอาศัยอย่างเป็นทางการประกอบกับคนไร้บ้านบางรายก็ไม่ยินดีที่จะเปิดเผยชื่อ - สกุล และประวัติที่แท้จริงของตนเอง (โครงการสังเคราะห์องค์ความรู้และพัฒนานวัตกรรมศูนย์พักคนไร้บ้าน 2555)

การเข้ามาอยู่ในศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ ที่มีระบบการบริหารจัดการของคนไร้บ้านเอง ทำให้คนไร้บ้านสามารถอยู่ร่วมกันในพื้นที่ที่มีคนหลากหลายมาอยู่ร่วมกันได้ และยังเป็นระบบที่คัดคนที่จะเข้ามาอยู่ไปในตัว คนไร้บ้านที่อยู่ในศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ ได้สิ่งหนึ่ง คือ การยอมรับเงื่อนไขในพื้นที่ดังกล่าวมีการบริหารจัดการที่เกิดขึ้นไม่ใช่เป็นอำนาจบังคับทางตรงที่บงการชีวิตเหมือนกรงขัง แต่เป็นเหมือนภาชนะที่มีขอบเขต และช่องว่างพอให้หินแต่ละก้อนกระทบกระทั่งขัดเสลากลันและกันเพื่อให้ไม่ต้องกระทบกระทั่งกันอย่างรุนแรงจนแตกหรือกระเด็นออกไป

“ศูนย์พักคนไร้บ้าน” กับ “บ้าน”

ศูนย์พักคนไร้บ้านโดยสภาพกายภาพแล้วไม่ได้มีการสร้างมาให้ที่บ้าน มพศ. ได้สร้างศูนย์ขึ้นมาเป็นที่พักพิงสำหรับคนไร้บ้าน ซึ่งในแง่ของการจัดการก็มีความพยายามให้คนไร้บ้านมีส่วนร่วมในการจัดการในการอยู่อาศัยร่วมกันมาก สำหรับกฎระเบียบในการพักอาศัยก็เป็นกฎระเบียบที่เกิดขึ้นจากการกำหนดร่วมกันเพื่อให้อยู่อาศัยร่วมกันได้ สำหรับการดำรงชีวิตประจำวันนั้นคนไร้บ้านมีอิสระทั้งในการอยู่อาศัยทั้งเวลาอน - ตื่น การเข้า - ออกศูนย์ การกิน การเก็บข้าวของ การประกอบอาชีพ หรือสามารถอยู่อาศัยเป็นครอบครัวได้ ในอีกทางหนึ่งคือคนไร้บ้านที่มาพักอาศัยต้องพึ่งพาตนเอง โดยเฉพาะในเรื่องค่าใช้จ่ายประจำเดือนในส่วนค่าน้ำ-ค่าไฟ

ที่ต้องหารเฉลี่ยกันทุกเดือน สิ่งที่เกิดขึ้น คือ การจัดพื้นที่อาณาเขตของบ้านทั้งทางกายภาพและความสัมพันธ์ที่ส่งผลต่ออุดมคติและความเข้าใจของบ้าน

การที่ศูนย์พักคนไร้บ้านเป็นที่ที่เป็นเหมือนบ้านของคนไร้บ้านที่พักอาศัยอยู่ได้นั้น เพราะศูนย์พักคนไร้บ้านสามารถตอบสนองต่อคำว่าบ้านของแต่ละคนที่อาศัยอยู่ได้มากกว่าการอาศัยอยู่ในบ้านที่ออกมา และการอาศัยอยู่ในพื้นที่สาธารณะ การทำความเข้าใจความหมายของคำว่าบ้านที่ศูนย์พักคนไร้บ้านสามารถตอบสนองความหมายของคำว่าบ้านของคนไร้บ้านได้จึงเป็นสิ่งที่จะทำให้เราเห็นคำว่าบ้านของแต่ละคนที่ปฏิสัมพันธ์อยู่ในพื้นที่เดียวกัน ดังนี้

1) “ความอบอุ่น” “ครอบครัว” “พี่น้อง” “การช่วยเหลือ” “ความผูกพัน”

ศูนย์พักคนไร้บ้านสามารถสร้างให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นจากความสัมพันธ์ระหว่างกันของคนไร้บ้านที่อาศัยอยู่ในศูนย์กันมาเป็นเวลานาน การทำกิจกรรมร่วมกันจนทำให้เกิดการนิยามความสัมพันธ์ที่มากไปกว่าเพื่อนร่วมโลก แต่เป็นเสมือนพี่น้องกัน ความผูกพันระหว่างกัน คุณค่าของการให้ความเคารพนับถือกับผู้ใหญ่ที่อยู่ในศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ โดยสมัครใจ

ความสัมพันธ์ในพื้นที่ดังกล่าวที่ไม่ได้สัมพันธ์กับแบบเครือญาติทางสายเลือด แต่ก็มีภารกิจผูกพันพหุอาศัยในแบบที่เรียกว่าเป็นพี่น้อง ซึ่งคนไร้บ้านมักจะเรียกกันเองว่า “พี่น้องเรา” ทั้งในส่วนคนไร้บ้านที่อยู่ในศูนย์พักคนไร้บ้านฯ หรือคนไร้บ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่สาธารณะ

2) “ความอิสระ” “ไม่ถูกจับตามอง” “สบายใจ”

การมีบ้านอีกครั้งหลังจากมีประสบการณ์ออกจากบ้านที่มีช่องว่างห่างไกลจากบ้านในอุดมคติที่ตนเองอยากมีจนออกมาใช้ชีวิตในพื้นที่สาธารณะ เมื่อคนไร้บ้านต้องกลับมาที่มีที่อยู่อาศัย การที่จะไปสู่ความรู้สึกของการมีบ้านหรือการอยู่บ้านอีกครั้งจึงมีสิ่งที่สามารถตอบสนองแก่คนไร้บ้านทั้งในแง่ของความสัมพันธ์ที่เป็นคนที่มีประสบการณ์การร่วมของการใช้อำนาจในครอบครัวหรือครอบครัวไม่สามารถโอบอุ้ม หรือยอมรับในตัวตนของคนไร้บ้านได้ ความสัมพันธ์ในพื้นที่ดังกล่าวไม่มีการใช้อำนาจในการควบคุม หรือบงการให้คนไร้บ้านต้องมี “ชีวิตที่ประสบความสำเร็จ” อย่างที่ครอบครัวร่วมสายเลือดคาดหวังต่อพวกเขา ไม่มีความคาดหวังเช่นนั้นทำให้คนไร้บ้านไม่ใส่ใจ หรือมีความรู้สึกกับเสียงนินทาที่เต็มไปด้วยความหวังดี

สิ่งที่สำคัญคือความสัมพันธ์แบบที่ไม่ใช้อำนาจบงการบังคับทำให้คนไร้บ้านสามารถแสดงตัวตน รู้สึกเป็นอิสระ สามารถกำหนดชีวิต และดำเนินชีวิตภายใต้เงื่อนไขที่ตนเองจะสามารถกระทำได้ โดยไม่ต้องรู้สึกกดดัน และถูกคาดหวังจากญาติพี่น้องร่วมสายเลือด การยืนอยู่ด้วยตนเองตามวิถีที่จะสามารถทำได้มากกว่าจะดำเนินชีวิตไปตามคาดหวังที่เคยเจอมานี้ ทำให้คนไร้บ้านในศูนย์พักคนไร้บ้านรู้สึกมีความสุข และใช้ชีวิตได้อย่างสบายใจ

3) “ตอบสนองเงื่อนไขชีวิต” “ทำมาหากินได้”

ศูนย์พักคนไร้บ้านฯ เป็นพื้นที่ที่รองรับชีวิตได้ของคนที่อยู่อาศัย อย่างเงื่อนไขการไม่สามารถอยู่บ้านกับลูกหรือญาติพี่น้องได้ พื้นที่ทางกายภาพที่รองรับการใช้ชีวิตได้อย่างสบาย เช่น มีพื้นที่หย่อนใจ การอาบน้ำ ที่นอนที่เป็นของตัวเอง ที่เก็บของ เป็นต้น พื้นที่ของบ้านที่อยู่ห่างไกลแหล่งงานที่จะให้มีรายได้ในการเลี้ยงตนเองได้ การที่ศูนย์พักตอบสนองชีวิตให้อยู่ได้อย่างมีความสุขเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความรู้สึกให้ที่แห่งนี้เป็นบ้านขึ้นมาได้ส่วนหนึ่ง

4) “ความรู้สึกมั่นคง” “ความปลอดภัย”

ความมั่นคงของสถานที่ที่สามารถป้องกันอันตรายได้ ความรู้สึกได้รับการปกป้องจากสภาพทางกายภาพสร้างให้เกิดความรู้สึกมั่นคงทางจิตใจให้คนที่อยู่อาศัยได้

ประสบการณ์ในอดีตเป็นส่วนสำคัญต่อการให้ความหมายต่อบ้านของคนไร้บ้าน การออกจากบ้านมาใช้ชีวิตในที่สาธารณะเป็นเรื่องที่ไม่อาจจะเข้าใจได้ง่ายนัก ในเมื่อการอยู่ในพื้นที่สาธารณะนั้นลำบากมาก แต่การไม่ยอมกลับบ้านย่อมต้องมีเงื่อนไขที่ทำให้ไม่สามารถกลับไปอยู่ได้ แม้ในบางกรณีไม่เห็นเป็นเรื่องที่ใหญ่โต (สำหรับนักศึกษา) แต่สำหรับคนไร้บ้านมันสร้างความทุกข์ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นนั้นเป็นสิ่งที่จริงที่สุดจนทำให้คนไร้บ้านเลือกที่จะเดินออกมา มันเป็นจุดเปราะบางของคนไร้บ้านที่มีร่วมกัน ซึ่งสำหรับเราที่ยังคงอยู่ในบ้านไม่อาจเข้าใจได้ (มากนัก) เมื่อฟังถึงเรื่องราวที่คนไร้บ้านเลือกเล่าให้ฟัง ในหลายครั้งผู้ศึกษารู้สึกว่ามีช่องว่างระหว่างเรื่องที่ถูกเข้าไป ไม่ปะติดปะต่อ โดยเฉพาะประวัติชีวิตที่คนไร้บ้านเลือกที่จะเล่าหรือไม่เล่าซึ่งเป็นการนำเสนอตัวตนให้ผู้ศึกษาเห็น และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวคนไร้บ้านกับผู้อื่น ๆ ผ่านการเลือกนำเสนอประวัติชีวิต การเลือกนี้ส่งผลต่อคุณค่าในการมองตนเองที่มาจากการให้ค่าและการตีความของคนที่ถูกสัมพันธ์ด้วย ซึ่งทำให้คนไร้บ้านสามารถกอบกู้ตัวตนที่ตนเองอยากให้คนอื่นมองเห็นสิ่งที่ตนเองเป็นจากสิ่งที่ต้องเผชิญในอดีต แม้ประวัติชีวิตจะมีเงื่อนไขบางอย่างแต่เรื่องราวของคนไร้บ้านได้ก็ทำให้เราเห็นร่องรอยของประสบการณ์ที่แสดงให้เห็นความหมายและภาพของคำว่า “บ้าน” ที่ทำให้เราเข้าใจถึงการก่อรูปบ้านที่คนไร้บ้านมี บ้านที่คนไร้บ้านอยากมี หรือบ้านที่ทำให้คนไร้บ้านเลือกที่จะทิ้งไว้ข้างหลัง

“ล๊อค”

การใช้พื้นที่ภายในศูนย์พักคนไร้บ้าน ๆ มีความเฉพาะอย่างหนึ่งคือ พื้นที่ภายในตัวอาคาร ศูนย์นั้นเป็นพื้นที่โล่งที่ไม่แบ่งเป็นห้องๆ แต่จะแบ่งพื้นที่ของแต่ละคนเป็นล๊อคโดยใช้เทปกาวติดที่พื้น แต่ละคนจะมีพื้นที่ส่วนตัวของตนเองกว้างประมาณ 1.2 เมตร ยาวประมาณ 2 เมตร ต่อคน หากอยู่อาศัยรวมเป็นครอบครัวก็จะมีพื้นที่ของแต่ละคนมารวมกันได้ ซึ่งในอาณาเขตของแต่ละคนก็จะมี การจัดพื้นที่กันหลากหลาย การจัดสรรพื้นที่ที่เปิดโล่งให้มีความเป็นส่วนตัวขึ้นสามารถทำได้อย่างอิสระภายใต้อาณาเขตของแต่ละคน ทำให้พื้นที่ภายในที่ไม่มีห้องเป็นสัดส่วนหรือผนังกันนั้นสำหรับคนไร้บ้านนั้น ดูเหมือนไม่เป็นปัญหาสำหรับการอยู่อาศัย และความอิสระในการสามารถจัดการล๊อคของตนเองได้ ล๊อคจึงทำหน้าที่สำคัญอีกอย่างคือ พื้นที่ของการส่งสมสิ่งของ สมบัติของแต่ละคน ความส่วนตัวของล๊อคช่วยให้ของที่อยู่ในล๊อคปลอดภัยมากกว่าในพื้นที่ส่วนกลาง ในพื้นที่ส่วนกลางเป็นพื้นที่ที่ต้องใช้ความระมัดระวังในการวางข้าวของเครื่องใช้ เพราะเป็นเหมือนพื้นที่สาธารณะที่มีการใช้พื้นที่ร่วมกัน การที่ใครมาหยิบของในล๊อคเป็นสิ่งที่แสดงถึงความจงใจในการขโมยสามารถถูกเอาผิด และถูกทำโทษหากมีคนพบเห็น แต่การหยิบของในพื้นที่ส่วนกลางเป็นเรื่องที่ยากที่จะเอาผิดได้ เป็นเรื่องของการไม่ระมัดระวังหรือสะเพร่าในการวางของทิ้งไว้

ภาพของล๊อคทำให้เราเห็นถึงความหลากหลายในการจัดการพื้นที่ซึ่งทำให้เห็นถึงการ

แสดงตัวตนของแต่ละคน การจัดการพื้นที่เปิดโล่งภายในอาคารของศูนย์เป็นสื่อคให้คนไร้บ้านมีความสามารถในการจัดการพื้นที่ของตนเอง ทำให้เกิดพื้นที่ที่ทำให้คนไร้บ้านรู้ถึงความเป็นส่วนตัวที่สามารถแสดงตัวตนของตนเอง ความเป็นเจ้าของ และความเป็นอิสระในการจัดการพื้นที่ในสื่อของตนได้ จนไปสู่ความรู้สึกเป็นบ้านสำหรับบางคนที่อยู่ในพื้นที่โล่งอย่างศูนย์พักคนไร้บ้านฯ ได้

มิติของคำว่า “บ้าน” ในพื้นที่ศูนย์พักคนไร้บ้าน

บทความชิ้นนี้นำเสนอคำว่า “บ้าน” ในพื้นที่ศูนย์พักคนไร้บ้าน โดยแบ่งประเด็นเป็น 3 มิติหลัก ได้แก่ (1) บ้านในฐานะที่แสดงถึงอำนาจในการควบคุม (2) บ้านในฐานะที่แสดงถึงครอบครัว (3) บ้านในฐานะที่เป็นพื้นที่แห่งการแสดงความรู้สึก ตัวตน และความรู้สึกเป็นเจ้าของ (เป็นส่วนหนึ่งของการเป็นเจ้าของ) เพื่อให้เห็นมิติของความหมายของบ้านที่ชัดเจนมากขึ้น คำว่าบ้านที่เกิดขึ้นในพื้นที่ศูนย์พักคนไร้บ้านฯ ซึ่งคนไร้บ้านได้ปฏิสัมพันธ์กับพื้นที่และมีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน

คำว่า “บ้าน” ที่ถูกนิยามภายใต้ศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ ไม่ได้เกิดขึ้นในเวลาชั่วข้ามคืน โดยเฉพาะในพื้นที่ที่ไม่ได้เป็น “บ้าน” โดยตั้งใจ ผ่านการอยู่อาศัยมาเป็นเวลากว่า 10 ปี ซึ่งในส่วนของคนไร้บ้านที่รู้สึกว่าเป็นศูนย์พักคนไร้บ้านฯ เป็นบ้านนั้น ก็จะมีบางมิติที่รู้สึกว่าเป็นบ้าน และบางมิติไม่ได้รู้สึกว่าเป็นบ้าน แม้แต่บางคนที่ยอมรับแล้วไม่รู้สึกว่าเป็นศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ เป็นบ้าน แต่ก็มีบางมิติที่รู้สึกว่าเป็นศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ เป็นบ้าน ทั้งนี้ในส่วนนี้จะกล่าวถึงรายละเอียดของคำว่าบ้านที่เกิดขึ้นในศูนย์พักคนไร้บ้านฯ ใน 3 มิติ ดังนี้

(1) บ้านในฐานะที่แสดงถึงอำนาจในการควบคุม การจัดการ ความรู้สึกอิสระ ความรู้สึกปลอดภัย

การแสดงถึงอำนาจในการควบคุม หรือการจัดการ ความรู้สึกอิสระ ความรู้สึกปลอดภัยในพื้นที่ของศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ ความรู้สึกของคนไร้บ้านในมิติดังกล่าวจะช่วยให้เกิดการก่อรูปของการให้ความหมายของบ้านในศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ แม้ว่าศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ จะมีพี่เลี้ยงหรืออยู่ภายใต้การพัฒนาของ มพศ. แต่ในการบริหารจัดการ มพศ. ไม่ได้เข้ามาจัดการหรือบังคับคนไร้บ้านอย่างเป็นทางการ หรือมีรูปแบบความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เหนือกว่าต่อคนไร้บ้าน แต่พยายามทำให้เกิดการทำงานและอยู่ร่วมกัน เนื่องจากทาง มพศ. ก็มีงานที่จำเป็นต้องขับเคลื่อนให้เกิดการพัฒนาคนไร้บ้านที่อยู่ภายในศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ โดยหลัก ๆ การสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างคนไร้บ้านกับ มพศ. ไม่สร้างให้เกิดความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ทำให้คนไร้บ้านรู้สึกถูกบังคับ เวลาเมื่อเรื่องขัดแย้งก็สามารถจัดการให้ผ่านพ้นไปได้ เนื่องจากพี่เลี้ยงที่ประจำอยู่ในศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ นั้นทำงานกับพี่น้องคนไร้บ้านมานานทำให้มีความเข้าใจถึงความเฉพาะ และเงื่อนไขของคนไร้บ้าน

ความปลอดภัยของศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ สามารถให้ความคุ้มครองของผู้พักอาศัยมากกว่าการนอนในพื้นที่สาธารณะทำให้เกิดความอุ่นใจว่าสามารถปกป้องจากอันตรายที่จะถูกทำร้ายได้

ซึ่งรวมถึงข้าวของที่จะมีที่เก็บสามารถถือเก็บเป็นที่เป็นที่ทางมิดชิดได้ซึ่งต่างจากตอนที่อยู่ในพื้นที่สาธารณะที่ต้องหวาดระแวงตลอดเวลา

แม้ว่าจะมีความปลอดภัยทางร่างกายมากขึ้น แต่ในส่วนของทรัพย์สินก็เป็นเรื่องที่ต้องระมัดระวัง และทำให้เกิดความระแวงและระวังทรัพย์สินของตน ซึ่งในช่วงหลังที่มีการออกกฎหมายในเรื่องการลักขโมยของที่หากทำผิดจะถูกลงโทษขั้นเด็ดขาดคือการไล่ออกจากศูนย์พักคนไร้บ้าน ๆ ทำให้คนที่ชอบลักขโมยต้องออกไปอยู่นอกศูนย์พักคนไร้บ้าน และทำให้การอยู่ร่วมกันมีความปลอดภัยมากขึ้น

อำนาจในการจัดการมีการผูกโยงอำนาจการบังคับใช้กฎระเบียบเป็นสิ่งที่ทุกคนต้องปฏิบัติกันอย่างเท่าเทียม ซึ่งกฎระเบียบที่ตั้งขึ้นมานั้นเป็นกฎระเบียบที่คนไร้บ้านในแรกเริ่มที่มาอยู่มีส่วนในการกำหนดขึ้นมา และกฎระเบียบที่มันนั้นทำให้ทุกคนรู้สึกมีอำนาจในการจัดการให้เกิดการอยู่อาศัยร่วมกันได้ซึ่งเป็นเหมือนหลักประกันในการรักษาความเป็นส่วนตัว และความปลอดภัยในการอยู่ร่วมกัน ในศูนย์พักคนไร้บ้าน ๆ กฎระเบียบจึงเป็นเสมือนกรอบของการทำให้ทุกคนอาศัยอยู่ร่วมกันได้มากกว่าเป็นสิ่งที่บังคับให้ทุกคนใช้ชีวิต ซึ่งเป็นสิ่งที่เข้ากับสภาพจิตใจและวิถีชีวิตของคนไร้บ้าน

ในศูนย์พักคนไร้บ้าน ๆ ความอิสระที่เกิดขึ้นนอกจากจะเป็นเรื่องของการเข้า - ออก การทำมาหากิน การจัดการชีวิตของตนเองแล้ว ความอิสระอีกประการหนึ่งคือ การไม่ต้องอยู่ในสายตาญาติพี่น้องที่คอยจับจ้อง โดยเฉพาะคนไร้บ้านที่บางคนต้องออกจากบ้าน เพราะการถูกกักขังจากความหวังที่ถูกนำมาสวมครอบให้คนไร้บ้านต้องรู้สึกอึดอัด น้อยใจ ไม่ชอบใจ การได้ใช้ชีวิตตามวิถีทางที่ตนเองต้องการ ทำให้คนไร้บ้านรู้สึกอิสระในพื้นที่ศูนย์พักคนไร้บ้าน ๆ และทำให้สามารถอยู่ภายใต้ศูนย์พักคนไร้บ้านได้ แม้จะต้องอยู่ภายใต้กฎระเบียบบางประการก็ตาม

(2) บ้านในฐานะที่แสดงถึงครอบครัว

ครอบครัวเป็นคำที่กำกวม และการนิยามจึงเป็นเรื่องยาก ในที่นี้จะแสดงให้เห็นคำว่าบ้านที่ถูกผูกโยงกับคำว่าครอบครัว การอาศัยอยู่ในศูนย์พักคนไร้บ้าน ๆ คำว่าครอบครัวได้ถูกนิยามเพื่อแสดงถึงความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นอย่างเฉพาะจากการปฏิสัมพันธ์ในพื้นที่ของศูนย์พักคนไร้บ้าน ๆ คนในบ้านส่วนหนึ่งเป็นคนที่มิบุคคลิกอ่อนไหวในเรื่องความสัมพันธ์ มักจะมีเรื่องน้อยใจหรือไม่พอใจในการอยู่ร่วมกันบ่อย ๆ ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างกันในศูนย์พักคนไร้บ้าน ๆ จะเหมือนเป็นครอบครัว แต่ก็มีลักษณะเฉพาะที่ไม่เหมือนครอบครัวจริง ๆ เป็นครอบครัวที่มาจากการอยู่ร่วมกันเป็นเวลานานมากขึ้น ที่สร้างให้เกิดความรู้สึกผูกพันกันที่ทำให้รู้สึกว่าเป็นเสมือนครอบครัวเดียวกัน ความผูกพันที่เกิดขึ้นทำให้ศูนย์พักคนไร้บ้าน ๆ มีแง่มุมของความเป็นบ้านมากกว่าที่อยู่อาศัยที่เป็นพื้นที่กายภาพในการหลับนอนและอยู่อาศัย แต่เป็นพื้นที่ที่สามารถโอบอุ้มความรู้สึกของคนที่อยู่อาศัยร่วมกันได้

สัญลักษณ์ของการดูแลกันที่มักจะยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างคือ การแบ่งกันกิน ที่คนไร้บ้านมักจะยกมาเป็นสัญลักษณ์ของการมีความสัมพันธ์ที่เป็นเสมือนครอบครัว ความสัมพันธ์ที่ดี การดูแลซึ่งกันและกัน เพราะการกินเป็นเรื่องสำคัญ การแบ่งการกินจึงเป็นการแสดงความเอื้อเฟื้อที่

แม้ว่าตนเองไม่มีก็ยินดีที่จะแบ่งปันกันได้

การปฏิสัมพันธ์ในศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ เมื่อมีเรื่องกระทบกระทั่งกัน ซึ่งจากการลงไปอยู่ในศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ การคุยแลกเปลี่ยนกับคนไร้บ้าน และพี่เลี้ยง การกระทบกระทั่งกันก็เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ จากคุณธรรมแตกต่างหลากหลาย แต่การผ่านเรื่องราวที่ทำให้เกิดความคุ้นเคยกันไปได้ ส่วนหนึ่งเพราะความรู้สึกที่แต่ละคนสามารถถกเถียงและก้าวข้ามไปได้ ซึ่งนอกจากความรู้สึกของแต่ละคนแล้ว อีกส่วนหนึ่งหากเป็นเรื่องราวที่ใหญ่โตมากกว่าการไม่พอใจ หรือกระทบกระทั่งกันเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็จะมีทีมไกล่เกลี่ยที่มีพี่เลี้ยง และแกนนำคนไร้บ้านที่เป็นผู้ใหญ่มาช่วยไกล่เกลี่ย ซึ่งในส่วนความเคารพในความเป็นผู้ใหญ่ - เด็กที่มีอยู่ในพื้นที่ศูนย์พักคนไร้บ้านซึ่งเป็นในแบบของลำดับศักดิ์ที่ใช้จัดระเบียบความสัมพันธ์มากกว่าเป็นการใช้ลำดับศักดิ์เพื่อการใช้อำนาจบังคับให้แต่ละยอมกระทำตาม เพราะการที่ไม่ใช่ญาติพี่น้องกันแท้เป็นข้อจำกัดที่ไม่อาจจะใช้อำนาจเช่นนั้นได้ในความสัมพันธ์ที่ดำรงอยู่ในศูนย์พักคนไร้บ้าน

การเคารพกันในศูนย์พักคนไร้บ้านระหว่างผู้ใหญ่ - เด็ก เมื่อมีการตักเตือนเป็นเหมือนการเสนอทางเลือกมากกว่าการบังคับให้ทำ ซึ่งในครอบครัวการใช้อำนาจบังคับให้ทำนั้นเกิดขึ้นมากกว่าเป็นเรื่องการตักเตือนเสนอทางเลือกให้ผู้ที่ได้ดีกว่าได้เลือกที่กระทำ

การเคารพ หรือการให้เกียรติ เป็นสิ่งสำคัญต่อการก่อให้เกิดความรู้สึกมีคุณค่าของตนเอง ในการอยู่อาศัยร่วมกันในศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ ส่วนหนึ่งเราได้รู้สึกถึงความไม่แตกต่างของคนไร้บ้านในแง่ของการเป็นคนที่มีปัญหาชีวิตมาอย่างยากเย็นด้วยกัน ความเข้าใจบางอย่างที่เกิดขึ้นทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ส่งผลให้คนไร้บ้านในศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ ยอมรับซึ่งกันและกัน แม้ว่าจากที่เราเห็นภาพการใช้ชีวิตในศูนย์พักไม่ได้เต็มไปด้วยภาพที่ตึงตาง หรือราบรื่น แต่ก็มีความสัมพันธ์เฉพาะที่มีความอบอุ่นบางอย่างเช่นกัน การจิกกัดหรือเถียงกันที่เกิดขึ้นไปพร้อม ๆ กับระหว่างแบ่งปันอาหารกันกิน การเล่าถึงอดีตอันโศกโชนพร้อม ๆ ไปกับการช่วยกันวิพากษ์วิจารณ์เหตุการณ์หรือความรู้สึกไม่เป็นธรรมในชีวิต เหตุการณ์เหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่ดำรงอยู่ของความสัมพันธ์ที่ทำให้เรารู้สึกถึงคำว่าบ้านที่เกิดขึ้นในพื้นที่แห่งนี้

ความสัมพันธ์ในครอบครัวสายเลือดเดียวกันในแบบที่มีการใช้อำนาจของการมีลำดับศักดิ์ที่สูงกว่ากดทับให้เกิดความรู้สึกอึดอัดคับข้องใจทำให้คนไร้บ้าน โดยเฉพาะในช่วงวัยรุ่นที่มีสภาวะทางอารมณ์ที่อดทนต่อความกดดัน หรือความอึดอัดใจได้น้อยกว่าเมื่อเติบโตขึ้น การอยู่ในศูนย์พักคนไร้บ้านที่มีความสัมพันธ์ในแนวระนาบ การถกเถียงได้สร้างความเข้าใจให้ระหว่างกันได้ นอกจากนี้การได้ระบายความคับข้องใจเป็นเรื่องสำคัญที่แม้จะสุ่มเสี่ยงให้เกิดการทะเลาะใช้อารมณ์กัน แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่จำเป็นในการดำรงความสัมพันธ์เช่นกัน การทะเลาะถกเถียง ระบายอารมณ์ จึงเป็นสิ่งที่สำคัญในการพัฒนาความสัมพันธ์ และทำให้อีกฝ่ายเข้าใจตนเอง การยอมรับผิดถูกด้วยตนเองมากกว่าการบังคับให้ต้องยอม อย่างในครอบครัวที่เป็นสายเลือดเดียวกัน เมื่อเกิดการทะเลาะเราคาดหวังจะให้อีกฝ่ายฟัง หรือเข้าใจ แต่ในครอบครัวจริง ๆ เป็นเรื่องยากที่จะมีบรรยากาศของความเท่าเทียมในความสัมพันธ์ได้

ความสัมพันธ์แบบแนวระนาบที่ถูกล้างให้คนไร้บ้านทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกัน เมื่อมีเรื่องทะเลาะวิวาทมีการวางแนวทางให้พูดคุยทำความเข้าใจกัน เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความผูกพันเสมือน

ครอบครัวในแนวระนาบขึ้นได้ ความสัมพันธ์ได้สร้างทำให้เกิดความสัมพันธ์เสมือนครอบครัวที่ยืด
โยงให้คนไร้บ้านอยู่ร่วมกันในพื้นที่ของศูนย์พักคนไร้บ้านฯ

(3) บ้านในฐานะที่เป็นพื้นที่แห่งการแสดงความรู้สึก ตัวตน และความรู้สึกเป็นเจ้าของ (รู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของการเป็นเจ้าของ)

ศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ เป็นพื้นที่ที่เครือข่ายคนไร้บ้านเป็นเจ้าของร่วมกัน และการบริหารจัดการ
จัดการก็กระทำโดยเครือข่ายที่มีคนในร้านร่วมกันจัดการ โดยทาง มพศ. เป็นพี่เลี้ยงในการ
ประสานงานจัดการ การวางตำแหน่งแห่งที่แบบนี้ทำให้คนไร้บ้านมีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งในแ่ง
ของการมีส่วนร่วมในการอยู่อาศัย

การมีส่วนที่สำคัญนอกจากการมีส่วนร่วมในการจัดการศูนย์คือ การมีส่วนร่วมหรือความ
รู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของการทำกิจกรรมของเครือข่ายคนไร้บ้านที่สร้างความรู้สึกและความหมาย
ของการเป็นคนไร้บ้านที่ภูมิใจกับสิ่งที่ตนเองมีส่วนในการทำประโยชน์ให้กับคนอื่น ๆ

ความเป็นเจ้าของศูนย์พักคนไร้บ้านที่ไม่ถูกทำให้เป็นของคนใดคนหนึ่ง ทุกคนมีสิทธิใน
ความเป็นเจ้าของร่วมกันสร้างให้เกิดการอยู่ร่วมกันที่ส่งผลต่อตัวตนของคนไร้บ้านในการอ้างอิง
ตัวเองว่าตนเองนั้นมีสิทธิ ศักดิ์ศรีที่เท่าเทียม เมื่อปฏิสัมพันธ์ต่อคนไร้บ้านอื่น ๆ ในศูนย์พักคนไร้
บ้านฯ ซึ่งทำให้เกิดการอยู่ร่วมกันที่ยืดโยงกันด้วยสิทธิที่เท่าเทียมกันทำให้มีการกลมเกลียวความ
สัมพันธ์ที่ไม่มีใครครอบครองอภิสิทธิ์เพื่อกดทับคนอื่นซึ่งจะสร้างให้เกิดความคับข้องใจ ความ
ลำบากใจ และการร่วมดูแลศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ ร่วมกัน

ความรู้สึกของการเป็นส่วนหนึ่งที่เกิดขึ้นกับคนไร้บ้านในยุคแรก ๆ ที่ปรากฏชัดมาจก
การมีส่วนร่วมในการสร้างศูนย์พักคนไร้บ้านฯ ขึ้นมาร่วมกัน คือ ความภูมิใจที่เกิดขึ้นจากการ
เป็นส่วนหนึ่งของการอยู่ในศูนย์พักคนไร้บ้านฯ ซึ่งทำให้ความเป็นคนไร้บ้านของแต่ละคนถูกให้
ความหมายใหม่ซึ่งสร้างคุณค่าให้กับคนไร้บ้านเป็นค่าที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของตนเองที่ไม่ใช้การ
กดทับตนเอง

นอกจากการเป็นส่วนหนึ่งในเชิงรูปธรรมที่เกิดขึ้นกับสถานที่แล้ว ความเป็นส่วนหนึ่งได้
ถูกสร้างขึ้นจากส่วนหนึ่งของการทำกิจกรรมในนามเครือข่ายคนไร้บ้าน คือการแสดงตัวตนใน
การเป็นส่วนหนึ่งในพื้นที่ของการอยู่ในศูนย์พักคนไร้บ้าน ฯ การแสดงตัวตนและตำแหน่งแห่งที่
ของตนในพื้นที่ผ่านการทำกิจกรรมทำให้เกิดการยอมรับตนเอง การยอมรับกันและกัน ที่สำคัญ
คือ การยอมรับตัวเองมาจากการที่คนไร้บ้านมีการสร้างคุณค่าที่ใช้นำเสนอให้สังคมด้วยตนเอง
ความสามารถในการปฏิบัติการเพื่อสร้างคุณค่าและนำเสนอตัวเองต่อสังคมทำให้คนไร้บ้านเป็น
ผู้กระทำมากกว่าเป็นผู้รอคอยรอรับความช่วยเหลือ และสงเคราะห์จากสังคม ซึ่งทำให้คนไร้
บ้านนั้นรู้สึกถึงคุณค่าของตนเองมากขึ้น

ความเป็นส่วนหนึ่งหรือการเป็นเจ้าของในพื้นที่ศูนย์พักคนไร้บ้านจึงไม่ใช่เพียงในแง่ของ
การครอบครองในทางนิตินัยที่เป็นเจ้าของบ้าน หรือเจ้าบ้านในทะเบียนบ้าน ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่ง
ในเครือข่ายที่เป็นเสมือนครอบครัว การร่วมเป็นเจ้าของในพื้นที่ที่ไม่ใช่ในส่วนของโครงสร้างทาง
กายภาพ แต่เป็นเจ้าของที่ในพื้นที่ที่สามารถทำให้คนไร้บ้านมีส่วนร่วม และแสดงตัวตนของตนเองได้

บทสรุป

บ้านมีความหมายของพื้นที่ซึ่งประกอบกับระหว่างความสัมพันธ์ของผู้คนและสภาพแวดล้อม เป็นความสัมพันธ์เชิงอารมณ์ที่เปี่ยมไปด้วยความหมายระหว่างผู้อยู่อาศัยและที่อยู่อาศัย (Dovey, 1985: 1) การให้ความหมายคำว่าบ้านของคนไร้บ้านในงานครั้งนี้มีความสอดคล้องที่ทำให้เห็นว่าบ้านไม่ได้มีความหมายเพียงเชิงกายภาพแต่มีการให้ความหมายของบ้านที่เชื่อมโยงถึงความมั่นคงปลอดภัยที่เกิดขึ้นทั้งในทางร่างกายและจิตใจ ความรู้สึกเป็นอิสระในการดำเนินชีวิต ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของบ้านนั้นทั้งในส่วนการมีส่วนร่วมในการจัดการและการรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของการครอบครองเป็นเจ้าของ

แต่การจัดการการอยู่อาศัยภายในศูนย์พักคนไร้บ้านได้ร่วมกันนั้นเป็นเรื่องที่สำคัญที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ทุกคนรู้สึกมีอำนาจร่วมกัน มีสิทธิเท่า ๆ กัน ไม่มีลำดับสูงต่ำทางอำนาจที่เข้ามาจัดการชีวิต ความรู้สึกของการได้จัดการชีวิตของตนเองในพื้นที่ แม้จะเป็นไปอย่างไม่ราบรื่น หรือเป็นระเบียบเรียบร้อย คือ มีทะเลาะระหว่างกันบ้าง นิินทา ไม่พอใจกัน ข้าวของสกปรกบ้าง ทุกคนก็ได้ปรับตัวร่วมกันดำรงความสัมพันธ์กันไปได้ และทำให้เกิดศูนย์พักคนไร้บ้านฯ ที่มีลักษณะเฉพาะที่สร้างคุณค่าให้แก่ตัวตนคนไร้บ้าน

ถึงแม้จะมีการพยายามจัดที่อยู่อาศัยอย่างหลากหลายเพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนไร้บ้านที่มีอยู่ แต่เราไม่อาจปฏิเสธว่าในพื้นที่สาธารณะนั้นยังมีคนที่สมัครใจและให้นิยามบ้านที่สอดรับในพื้นที่สาธารณะมากกว่าการอยู่ในพื้นที่ที่อยู่อาศัยอื่น ๆ ซึ่งการเอื้อให้คนกลุ่มนี้มีชีวิตที่ไม่เลวร้ายมากนักเป็นเรื่องหนึ่งสำคัญ อย่างการจัดให้มีห้องน้ำเพื่อทำความสะอาดร่างกายและเสื้อผ้า การรักษาพยาบาล อาหารที่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต ซึ่งในส่วนนี้เครือข่ายคนไร้บ้านและมูลนิธิกระจกเงาก็พยายามที่จะทำงานในส่วนนี้ และมีความพยายามอย่างยิ่งที่จะเชื่อมกลไกงานของภาครัฐเข้ามาร่วมรับผิดชอบในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว

ในระยะยาวสิ่งที่ภาครัฐควรจัดการเพื่อแก้ไขปัญหาคนไร้บ้านนั้น ส่วนหนึ่งคือการจัดการที่ดินเพื่อจัดให้มีที่อยู่อาศัยสำหรับคนจนซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสอดคล้องกับการประกอบอาชีพ คือ อยู่ในเมืองที่มีแหล่งงาน มีขนส่งสาธารณะราคาถูกระยะใกล้ การจัดสรรพื้นที่อยู่อาศัยแบบดังกล่าวสามารถจัดให้มีรูปแบบของการเช่าระยะสั้น (รายวัน / รายเดือน) ระยะกลาง (รายปี) และระยะยาว (มากกว่า 5 ปีขึ้นไป) เพื่อให้คนจนสามารถเข้าถึงได้ หากเป็นรูปแบบการซื้อเพื่อเป็นเจ้าของก็จะเป็นภาระทำให้ไม่สามารถแบกรับไหว การจัดสรรพื้นที่ดังกล่าวจะทำให้เกิดทางเลือก และช่วยรองรับคนจนที่เข้ามาทำงานในเมืองหรือคนจนในเมืองซึ่งเป็นกลุ่มเสี่ยงที่จะเป็นคนไร้บ้านในอนาคตได้

สำหรับที่อยู่อาศัยของคนไร้บ้านที่ต้องการมีที่อยู่อาศัยเพื่อตั้งหลักชีวิต การจัดให้มีศูนย์พักคนไร้บ้านฯ ในงานชิ้นนี้เป็นรูปแบบหนึ่งที่ทำให้คนไร้บ้านสามารถลุกขึ้นมาจัดการชีวิตของตนเองได้ ข้อจำกัดที่เกิดขึ้นในตอนนี้เป็นคือ หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องรวมทั้งคนภายนอกที่เห็นศูนย์พักคนไร้บ้านฯ มีความคาดหวังว่าเมื่อคนไร้บ้านฯ เข้าสู่ศูนย์พักคนไร้บ้านฯ แล้วจะสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตไปสู่การมีบ้านตามที่เราคุยเคย แต่ในความเป็นจริงการอยู่ในศูนย์พักคนไร้บ้านฯ นั้นทำให้คนไร้บ้านรู้สึกว่าเป็นบ้านเพราะสามารถดำเนินชีวิตด้วยตนเองได้แล้ว นอกจากนี้การ

ออกไปมีบ้านด้วยเงื่อนไขของราคาบ้านไม่ว่าจะเป็นการซื้อ หรือการเช่าก็มีราคาที่สูงเกินกว่าคน
ไร้บ้านจะแบกรับไหว งานชิ้นนี้พยายามแสดงให้เห็นถึงรูปแบบของศูนย์พักคนไร้บ้านที่เป็นบ้าน
รูปแบบหนึ่งที่สามารถรองรับชีวิตคนไร้บ้าน และมีคุณค่าในแง่ทางจิตใจที่ทำให้คนไร้บ้านสามารถ
ลุกขึ้นยืนได้อย่างมีศักดิ์ศรี อีกทั้งยังร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการทำประโยชน์ให้แก่สังคม

บรรณานุกรม

- บุญเลิศ วิเศษปรีชา. (2546). **เปิดพรมแดน โลกของคนไร้บ้าน**. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและ
มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล (สาขามานุษยวิทยา) คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย. (2555). **รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตคนไร้บ้าน**.
กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.
- มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย. (2558). **ข้อมูลประกอบการนำเสนอมาตรการการสนับสนุนความมั่นคง
ในที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมสำหรับคนเร่ร่อนไร้บ้าน และคนยากจนทั่วไปที่ไม่มีศักยภาพ
เพียงพอในการเข้าถึงเกณฑ์ปกติของโครงการบ้านมั่นคง** [word document].
- มูลนิธิอิสรชน. (2556). **รายงาน: (ว่าที่) ผู้ว่าอยู่ไหน ผลสำรวจ “ผู้ใช้ชีวิตในที่สาธารณะ” ทั่วกทม.
2,846 คน**. สืบค้นเมื่อ 31 มกราคม จาก <http://prachatai.com/journal/2013/01/45038>
- ศุภีมา น (นฤมล) วงศ์สุภาพ. (2530). **กระบวนการกลาย เป็นหมอนวด กรณีศึกษาหญิงบริการ
ในสถานบริการ อาบ อบ นวด**. วิทยานิพนธ์ สังคมวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล คณะสังคมวิทยา
และมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สายพิณ ศุพุทธมงคล. (2545). **คุกกับคน: อำนาจและการต่อต้านขัดขืน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สำนักคุ้มครองสวัสดิภาพชุมชน. (2551). **รายงานผลการสำรวจข้อมูลคนเร่ร่อนทั่วประเทศ
ปี 2551**. กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคง
ของมนุษย์.
- อัจฉรา รักยุติธรรม. (2553). **รายงาน ‘localtalk’: ไร้บ้าน เพราะบ้านไม่ใช่ ‘บ้าน’**. สืบค้น
เมื่อ 25 พฤษภาคม 2557, จาก <http://prachatai.com/journal/2010/02/27649>
- อัจฉรา รักยุติธรรม และนายอนุสรณ์ อำพันธ์ศรี. (2557). **แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพ
ชีวิตผู้ใช้ชีวิตในพื้นที่สาธารณะ: คนไร้บ้าน และผู้ป่วยข้างถนน พ.ศ. 2558 – 2560**.
กรุงเทพมหานคร: สำนักสนับสนุนสุขภาวะประชากรกลุ่มเฉพาะ สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- อัจฉรา รักยุติธรรม. (2555). **โครงการสังเคราะห์องค์ความรู้และพัฒนานวัตกรรมศูนย์พักคนไร้บ้าน**
[word document].
- อัจฉรา รักยุติธรรม. (2552). **รายงาน ‘localtalk’: ไร้บ้าน เพราะบ้านไม่ใช่ ‘บ้าน’**. สืบค้น
เมื่อ 1 มีนาคม 2558 จาก <http://prachatai.com/journal/2010/02/27649>

- Annabel, Tomas and Helga, Dittmar. (1995). **The Experience of Homeless Women: An Exploration Of Housing Histories And The Meaning Of Home**. *Housing Studies*. 10(4): 493-515. DOI: 10.1080/02673039508720834
- Csikszentmihalyi, M. & Rochberg - Halton, E. (1981). **The meaning of Things: Domestic Symbols and the Self**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Culhane, Dennis P. and Kane Vincent. (2013). **Homelessness Research: Shaping Policy and Practice, Now and Into the Future**. *American Journal of Public Health Supplement*. 103(2): 181-182. DOI: 10.2105/AJPH.2013.301728
- Depres, C. (1991). "The meaning of home". in **The Journal of Architectural and Planning Reserch**. 8(2): 96-115. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/43029026?seq=1#page_scan_tab_contents. 1 May 2015.
- Dittmar, H. (1992). **The Social Psychology of Material Possessions: To Have is To Be**. Newyork: St. Martin's Press.
- Dovey, Kimberly. **Home and Homelessness**. *Home Environments*. 8: 33-64. Retrieved from <http://www.asu.edu/courses/aph294/total-readings/dovey%20--%20homeandhomelessness.pdf>. 15 March 2015.
- Garst, Barry A., Daniel R. Williams and Joseph W. Roggenbuck. (2010). "Exploring Early Twenty-First Century Developed Forest Camping Experiences and Meanings". in **Leisure Sciences**. 32: 90-107. DOI: 10.1080/01490400903430905.
- Hayward, J. (1977). **Psychological concept of home**. *HUD Challenge*. 1977: 213-227.
- Joan, W. Scott. (1991). **The Evidence of Experience**. *Critical Inquiry*. 17(4): 773-797. DOI: 10.1086/448612
- Lee, Barrett A., Kimberly, A. Tyler and James, D. Wright. (2010). "The New Home lessness Revisited" in **Annual Review of Sociology**. 36: 501-521. DOI: 10.1146/annurev-soc- 070308-115940.
- Moore, B. (1984). **Privacy**. Armonck. New York: Sharpe.
- Parsell, Camelon. (2010). "Home is Where the House is: The Meaning of Home for People Sleeping Rough". in **Housing Studies**. 27(2): 159-173. DOI: 10.1080/02673037.2012.632621
- Richer, Marie-Claire. (2000). **Understanding beliefs and meanings in the experience of cancer: a concept analysis**. *Journal of Advanced Nursing*. 32(5): 1108-1115. DOI: 10.1046/j.1365-2648.2000.01581.x
- Ruba, Salih. (2001). **New Approaches to Migration**. Transnational Communities and the Transformation of Home. London: Routledge.

- Suander, P. (1990). **A Nation of Home Owners**. London: Unwin & Hyman.
- Fitzpatrick, Suzanne and Nicholas. (2012). **The Statutory Homelessness System in England: A Fair and Effective Rights - Based Model**. *Housing Studies*. 27(2): 232–251. DOI: 10.1080/02673037.2012.632622
- Tuan Y. (1997). **Space and Place: The Perspective of Experience**. Minneapolis: University of Minnesota Press.

สัมภาษณ์

ลุงอืด วันที่ 17 เมษายน 2558
พี่ไก่อ วันที่ 13 ธันวาคม 2558